

Қазақ әйелдерінің отбасындағы жүріс-тұрысының психологиялық мәселелері

Әлғожина А.Р.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды

Данная статья обращена к истории казахского народа, собственным национально-культурным корням. В ней проанализированы такие актуальные проблемы современного общества в области брака и семьи, как роль современной казахской женщины, традиции вступления в брак и т.д. Автором показаны культурные традиции и ценности современной казахской семьи с позиции этнопсихологического анализа. Проведенный в статье глубокий анализ литературы и эмпирических исследований по указанной проблеме позволяет сделать вывод о том, что для представителей современного казахского этноса характерно почитание семейных ценностей, возрождение своих этнокультурных традиций и соблюдение их в процессе семейной жизни.

Given article is turned to history of Kazakh people, own national-cultural roots. In it actual problems of a modern society in the field of marriage and families as a role of the modern Kazakh woman, traditions of the introduction into marriage, etc. In article also are studied cultural traditions and values of modern Kazakh family from a position of the ethnopsychological analysis are analysed such. The lead in-depth analysis of the literature and empirical researches on the specified problem allows to come to the conclusion, about that that for representatives of modern Kazakh ethnos reverence of family values, revival of the ethnocultural traditions and their compliance during home life is characteristic. Questions of a role of the Kazakh woman in family, psychological features of the complete person of the Kazakh woman are widely considered.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Республика Білім және ғылым қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзінде отбасын сақтау ісін реформалаудың стратегиялық міндеттерінің бірі — отбасы қарым-қатынастардың жаңа үлгісін ұсыну қажеттілігі өзекті мәселе болып отыратындығын ерекше атап көрсетті. Мемлекет қызметкерлері осыған байланысты барлық шараларды қабылдады. Мысалы: әйел мен ер адамның әлеуметтік, мәдени тәртіптерінің өзгеруі, жойылған жансақ нанымдарды және дәстүрлерді қысқарту барлық қалған тәжірибелер, яғни, әйел мен ер адамның таптаурынды рөлдері немесе жыныстардың біреуінің аса басымдылық пен толық емес құндылық идеясын негіздеді.

Адамзат қоғамы, егер ондағы әйелдің рөлі кемсітілген болса, үйлесімді жоғары қарай дами алмайды. Өйткені әйелдің орны белгілі бір әлеуметтік немесе діни қауымдастықтың өркениетінің нақты дәрежесін, сонымен бірге адамгершілік, теңдік және мейірімділік принциптерін ұстанушылардың дәрежесін қатесіз көрсетеді. Бұрынғы кездердегі әйел жынысына деген қаталдық барлық жерде дерлік байқалатын. Бірақ бүгінгі күнде ақылды, парасатты, сонымен бірге іскерлік пен адамгершілік қасиеттері жоғары әйелдерді көре аламыз, оларға қарағанда, кейбір еркектер кемсітілген және көмексіз күйге түсетінін байқай аламыз.

Әйелдердің рөлдік қатынасын реттейтін нормалардың белгісіздігі әйелдің әлеуметтік рөлінің трансформациясының қазіргі кездегі қалпының маңызды сипаттамалары ретінде рөлдік жүріс-тұрысты құрастыру процесіндегі қазіргі кездегі әйелдердің алдына тұратын мәнді әлеуметтік-саяси мәселелерді бөліп көрсетуге мүмкіндік беруімен анықталады. Әйелдер рөлдерінің өзгеру процесіне елеулі әсер ететін әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени жағдайлардың айырмашылықтарына қарамастан, отбасылық қатынастар трансформациясының жалпы тенденциялары белгілі бір психологиялық мәселелердің пайда болуына әкелді.

Қоғамдағы әйелдің орны ғасырлар бойы қарама-қарсы бағыттарда өзгеріп отырды. Мысалы, матриархат кезеңінде оның мәні басымдылық күйде болса, батырлар кезеңінде әйел бағыну заты ретінде көрінді, бірақ қоғамның саяси өмірінде маңызды мәнге ие болған жоқ. Біртіндеп ер адамдар әйелдің мүдделер аясын шектеп және одан балаларды тәрбиелеу мен үй шаруашылығын жүргізуін талап етіп әйелдерді екінші орынға қойды.

Отбасы қызметінде қарым-қатынас жүйесінің қандай да сыртқы қасиеттерін көрсету қажеттілік реализация бойынша белгілі әрекеттерін түсінуін көрсетеді. Мақсаттылық әрекет қажеттілікті қанағаттандырады, көздейді, әрекет пен шараның объективті ұғынуын еске түсіреді. Барынша отбасылық қызметі тарихи іс-әрекеттің алдын ала келісім формасы және рөлі мен маңызы әр тарихи кезеңде ауысып отырады. Сондықтан бұл ауыспалы қызмет ретінде қарастырылады. Отбасы әлеуметтік институт ретінде қоғаммен тікелей байланысты және де қызметтердің қатары қоғамның

тікелей өзіндік талаптарынан шығады. Келесі жағынан, отбасы — бұл заң және өзіндік функцияға ие болатын тұлғааралық қатынастар. Мұнда отбасыға деген қоғамның қызметтерін, отбасының қоғамға деген қарым-қатынасын, отбасының тұлғаға, тұлғаның отбасына деген қарыс-қатынастарын бөліп қарастыруға болады. Сондықтан да отбасы қызметін әлеуметтік және индивидуалдық тұрғыдан талдауға негіз бар.

Әйелдер отбасында қатарынан атқару қиын көптеген рөлдерге ие. Олар отбасылық некеде серіктес болып табылады, үй шаруашылығында жұмыс істейді, ана болады. Әйелдердің осындай функцияларды атқару — денсаулықты, білім беру деңгейін және отбасы мүшелерінің материалдық саулығын анықтайтын, сонымен қатар ересек болғанда балалары үшін рөлдік модель болып қызмет ететін негізгі факторлардың бірі.

Әр түрлі ұлттардың өкілдері белгілі бір сипаттар мен бейнелерге ие. Қазақ әйелдері де сол сияқты ерекше сипатта келеді. Қазақ көшпенділері ерте кезден бастап әйелге құрметпен, махаббатпен қараған. Ол әрқашан да ер адаммен бірге бір сатыда тұрды. Көшпенді әйел жай үйдің ғана емес, сонымен бірге ауыспалы үйдің де қамқоршысы болып келген. Оның әлемді қабылдауы өмір сүрумен ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі танумен және табиғи жаратылысымен анықталады.

Қазақ әйелі табиғатына сай, ақылды және өз қадірін терең сезінуші тұлға болып табылады. Бейбітшілік сүйгіштік, қарсылық білдіруге деген талпыныстың болмауы берілген сезімге тән жағымды ерекшелік ретінде шығады. Қазақ әйелдері ер адамдарға құлдық көңіштікпен емес, қадірлі құрметпен қарайды. Ол өз жүріс-тұрысында шынайы, әдепсіздікті көрсетпейтін, табиғи және қарапайым, қарым-қатынасқа оңай түсетін тұлға болып табылады. Жан тәнінде ол құпиялы шектеулерді біледі, сондықтан да, оның мінезі сыпайы болып келеді, табиғи сұлулықпен бірге ол жалпыға ортақ өте тартымды әсер қалдырады.

Қазақ әйелі отбасылық өмір үшін жаратылған және дәл осында оның шынайы табиғаты көрінеді. Той, ана болу және күнделікті отбасылық және үй міндеттері оған ауыртпалық түсірмейді. Жеңіл қадамдар, айқын байқалмайтын ым-ишаралар және көтеріңкі көңіл-күй, махаббат пен отбасы қазақ әйелі үшін негізгі компоненттері болып табылады. Ол әйел болу қабілеттілігінен айрылмайды, сонымен бірге сол үшін өмір бойы қызмет етеді. Соған байланысты оның отбасысы дамып өркендейді, ол таза және мейірімді болып келеді.

Қазақ халқына тән қонақжайлылық қасиетіне назар аудармауға болмайды. Әдет-ғұрып бойынша, құрметті мейман белгілі бір үйге ат басын тіресе, оған арналып мал сойылған. Малды қонақ алдына көлденең тартып, батасын алған. Осының бәрі қазақ халқының табиғатқа көзқарасына, салт-санасына, әдет-ғұрпына, көпшіліктің өміріне, жаратылыс аясына, әдептік ұғым-түсініктеріне тікелей қатысты нәрсе. Көп сағат бойы отыратын және жиі келетін көп қонақтарды күту қазақ әйелінің жауапкершілігіне кіреді. Осындай қонақтарды күту еуропалық әйел үшін үрей тұғызса, ал қазақ әйелінің бет-әлпетінен ешқандай наразылықты байқай алмайсың. Бұл жерде психологиялық тұрғысынан қарағанда, қазақ әйелі эмоцияларын шығармағандықтан, онда ішкі шиеленістер пайда болуы мүмкін. Ақкөңілділігінің және жалықпаушылықтың жұмбақтылығы қазақ әйелінің құпиясы болып табылады. Сонымен қатар ол жұбайын және балаларын күтіп, оларға өзінің көп уақытын бөледі. Оның құрметпен қарайтын жұбайы ол үшін аса мәртебелі тұлға болып келеді. Қазақ әйелдері тек әділ және мейірімді адамдармен момын, қарапайым болып келеді, ал дөрекі және әдепсіз адамдарға олар ешқашан бағынбайды. Оның нәзік жүрегінде бостандықтың рухы өмір сүреді және ол құрметтейтін адамға толық өзін арнап күтім көрсетеді [1].

Ерте жастан бастап қазақ әйелі өзіне тиісті міндеттерді біледі. Әдетте қазақ отбасы көпбалалы болып келеді. Отбасындағы үлкен балалар кішілеріне қарап жүреді. Сол сияқты қазақ қызы жас кезінде де, біреуге ана болып келеді. Уақыт өткен сайын оның ана болу инстинктісінің күші өсіп дамиды. Бұл күш қазақ әйеліне тән өмір сүйгіштік, тартымдылық, құрметтілік және шыдамдылық сияқты сипаттарды тудырады.

Қазақтарда мынадай мақал бар: «Менен анам туралы сұрашы, мен саған барлығын айтып беремін. Менен қызым туралы сұрашы, мен саған жүрегімді ашамын». Қазақ халқы қыз балаларын қашанда махаббатпен, ұлы нәзіктікпен әлпештеп өсірген. Келін болып түскен күннен бастап, өз ата-енесін, қайнағаларын, інілерін, қайынбикелерін қатты сыйлаған. Тік сөйлеп, тайраңдау түгіл үлкендердің атын атамаған. Қазақ келіндері инабатты, ибалы, әдепті, сыпайы болған. Оған қатты сөйлемеген. Яғни, олар әйелге адамзат түрін жалғастырушысы ретінде қарап, үлкен сыпайылық білдірген [2].

Халқымыз жақсы мінез-құлқымен, өнегелі ісімен көзге түскен жастарды әдепті бала екен дейді. Әдептілік барлық адамға жарасатын қасиет. Бұл — адамның бала жасынан алған тәрбиесіне, өскен ортасына, төңіректегі адамдардың қарым-қатынасына байланысты қалыптасатын қасиет. Қыз баланың әдептілігі оның сөйлеген сөзінен, істеген ісінен, мінез-құлқынан, әр түрлі жағдайда өзін ұстай білуінен, жолдас-жораларымен және жай адамдармен ара қатынасынан, жалпы барлық жүріс-тұрысынан көрініп тұрады.

Халқымыздың талабының жоғарлығынан ба, жоқ әлде, солай тәрбиелей алғандықтан ба, қазақ қыздары көбіне биязы, ілтипатты, әдепті, сүйкімді болып өскен. Халқымыз осындай қыздарына арнап көптеген өлеңдер жазған, бой жетіп келе жатқан қыздарға үлгі етіп көрсетіп отырған.

Біздің халқымыздың отбасылық тәрбие дәстүрлерінде ежелден бері қалыптасқан тәлімді үлгілер, оңды салттар аз емес. Соның ішінде қыз бала тәрбиесіне айырықша мән-мағына беріліп келгені белгілі. Байырғы қазақ отбасында ер балаларды ертеңгі мұрагер санағанымен, қыз балаларды олардан әсте кем көрмеген. Көп жағдайда қыз бала тәрбиесіне айырықша көңіл бөлініп, ата-аналар тіпті ұлдарынан гөрі қыздарын ерекше жақсы көріп, еркелетіп, еркін өсірген. Қазақ отбасында, мысалы, ұлды жазалау, шектен шығып бара жатқан әкесінің, яки ағасының ондай тентекке қамшы жұмсап, қайырып алған кездері жиі кездескен. Ал қазақ отбасында қызды жазалау деген мүлдем сирек кездесетін оқшау құбылыс еді. Әке-шешесінің қасында, аға-інілерінің қамқорында, ежелгі ұғыммен айтқанда, «оң жақта отырған» қазақ қызын сол замандарда бетінен қағып, беделін түсіретін ешкім болмаған. Қазақ қызын әсіресе әкесі мен ағалары ерекше еркелететін еді. Қызды «өрісімді кеңейтеді» деп әлпештеп өсіретін.

Қыз баланы әуел бастан-ақ ізеттілікке, ұқыптылыққа, іскерлікке, сыпайылыққа тәрбиелегенде оған болашақ ана ретінде қараған. Бала тәрбиелейтін адамның бойынан жоғарыдағы қасиеттердің бәрін баласының бойына дарыта алатын болашақ ұрпағымызды ақылды, артына бір рулы елін ерткен асыл қадірлі адам етіп тәрбиелейтін де осы қыз балалар, болашақ аналар, әйел заты болғандықтан, болар жас кезінен бастап жақсы мінез-құлыққа бауылып өсірген. «Қызға қырық үйден тыю» дейді халқымыз. Бұл да қыз балалардың отбасындағы тәрбиесі, өмірге бейімділігі, білімділігі, әдептілігі, сезімтал да, саналығы биік болсын деген ойдан туған [3].

Сол қырықтың біріншісі — бесігін, үйдің алтын босағаң, олай болса, қыз баланың тәрбиесі де осылардан басталады, ол, ең алдымен, анаға байланысты. «Шешесін көріп қызын ал, аяғын көріп асын іш» деген мақал тегін айтылмаған. Әйелді отбасының құты деп, құрмет көрсеткен. Өулеттен әулетке қалған мұра — имандылық пен инабаттылық болса, «Жігітті жақсысын — қыздай, қыздың жақсысын — уыздай» деп айтуда да терең мән жатыр.

Еркін көшпелі өмір, мұсылман салт-дәстүрлері және елдің Азия мен Еуропа арасында жатуы қазақ әйелінің ерекше бейнесін тудырды. Ғасырлар бойы ата-бабаларымыз сақтап келген, көшпелі өмір сүру салдарынан қалыптасқан ішкі бостандық және ашықтық сезімі қазақтарға басқа ұлттардың мәдениетін ассимиляциялауға және өзінің ғана емес, сонымен қатар басқалардың салт-дәстүрлерін бағалауға мүмкіндік береді. Қазақ халқы басқа этникалық топтармен қалай бейбіт өмір сүруді біледі. Жер территориясының кеңеюі, бай жабайы табиғат қазақ әйелдерінің мінездеріне және олардың жан-тәніне әсерін тигізді. Қазақ әйелдері ұлттың әдемілігін білдіреді.

Қазақта жаңа түскен жас келіннің орны бөлек. Келіндер барған жеріне жайлы, инабатты болған. Халқымыздың ғұрпы бойынша келін күйеуінің туыстарын еш уақытта атымен атамаған, оларды өз қалауымен арнайы ат қойып атаған. Бұл ғұрыпты «ат тергеу» дейді.

Бұл жерде келіннің көрегендігінің, тапқырлығының, көңіл және ой сергектілігінің алатын орны ерекше. Келіндер үлкендерге деген сый-құрмет, нәзік ілтипат, кішіге деген қалтқысыз қамқорлық лебін білдіретін болған. Жеңгелерімен қайныларының да, қайын сіңлілерінің де сыйластығы өзгеше болған. Қайын сіңілі — жеңгесінің сырлас досы, сұхбаттас, ниеттес, тілектес жақыны, жұбайдан кейінгі жұбы. Сондықтан қазақ келіндері қайын сіңлілеріне «ақылдасым», «аяулым», «еркеш», «ақ төре» деген сияқты ат қойып ардақтайды, сырына ортақтасады, мұңына ем іздейді, шаттығына шалқып қуанады. Жақсы келін қыз балаға шешеден кейінгі тәрбиеші, қамқор, жаңашыр, жақын пенде бола біледі [4].

Қазақ әйелдері тіпті күйеулерінің де атын «отағасы» деп атаған. Күйеуінің іні-қарындастарын, інішегін, тентегін, кенже шырайлым, еркежан, еркеқыз, тағы басқа деп ат қоятын болған.

«Ердің де әйелдің де өзіне тән тиісті міндеттері бар. Тиісті міндеттерін дұрыс бөліп атқарса, онда қуаныш та, өмір мәні де толық болады» делінген Құранда. Әйелдің міндеттерінің ең қасиеттісі бала туу, оны шыр еткеннен тәрбиелеп өсіру, жеткізу. Ер адам бұл кезде тек қосалқы көмек бере алуы

мүмкін. Бұл шақта анадан өзге ешкім де сәбиге қамқор бола алмайды. Сол себепті сәби сезіну түйсігі арқылы анасынан қамқорлық пен қорған табады. Ана мен бала арасындағы өте нәзік дәнекер-талшықты табиғаттың өзі қалыптастырған. Сол себепті де әйелдер өте нәзік, ер адамның қорғауы мен көмегіне зәру [5].

Адамзаттың қай-қайсысы болмасын ананы ерекше құрметтейді. Ал, қазақ үшін «Ана» — ерекше тұлға. Ананың аяулы алақанын, жалын жүрегін, ыстық ниетін ешбір адам білдіре алмайды. Келешек ұрпақ бойындағы қасиеттердің барлығы ананың ақ сүтімен қалыптасады. Сондықтан оған деген құрмет, ілтипат, сүйіспеншілік сияқты нанымдар осы қасиеттердің мінез бітісі болып қалыптасуына түрткі болады. Сол себептен әйелдің аяғы ауырлағаннан бастап, оған ерекше көңіл бөлінеді. Екі қабат әйелді құрметтеудің бір түрі — оған арнап, мол салып табақ жасап, жерік асын апару. Табақтың осылайша жасалуы болашақ ананың денсаулығы мықты болсын, туылатын бала болаттай шымыр, дені-сау болып тусын деген жансақ нанымдардың адам санасында қалыптасуын реттейді.

Этностық жансақ нанымдардың қалыптасуы, пайда болуы ана құрсағынан басталып, бесікте, мектепте өзгерістерге ұшырайды. Қарым-қатынас барысында адам әдет-дағдыларды, тұрмыс ерекшеліктерін, тәртіпті меңгереді. Сол арқылы өзіне қосымша жансақ нанымдарды иемденеді. Барлық топтық ережелер әлеуметтік ережелер болып есептелетіндіктен, оның заңдары, модельдері, эталондары жалпыға және әлеуметтік топқа, оның мүшелелерінің жүріс-тұрысына әсер етеді.

Рөлдік жүріс-тұрыстың ережелері мен отбасындағы рөлдік қатынастар отбасының өмірлік қызметінің процесінде тұлғааралық қатынастар мен отбасы мүшелерінің қарым-қатынасымен тығыз байланыста бекітіледі. Қазіргі отбасында рөлдік жүріс-тұрысты реттеу үшін отбасы мүшелерінің, ең алдымен, әрбір ерлі-зайыптылардағы отбасылық рөлдер туралы түсініктердің, олардың өткен тәжірибесінің, сонымен қатар отбасындағы билік құрылымының негізіндегі қарым-қатынастың процесінде бекітілетін «келісім нормаларының» немесе «некелік келісім шарттардың» маңызы зор. Әр түрлі отбасылар үшін осы жекелендірілген келісімдер субъективті болып табылады.

1990–1994 жылдарында әйелдердің қоғамдық пікірлерінің бағасын салыстырмалы талдау көрсеткендей, себептер сол қалпында қалды. Алғашқы екі орынды келесілер алады: әйелдерге белгілі орынға кепілдік беретін құқықтарды жүзеге асырудың мемлекеттік-құқықтық механизмнің жоқтығы, сонымен қатар басты салдары уақыттың жетіспеушілігі болып табылатын күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайлар. Содан кейін әйелдерді дискриминациялау, оның құқықтарын шектеу, қоғамдағы әйелдердің рөлін бағалай алмау байқалады [6].

Әйелдер қоғамдық-саяси өмірдің аясында патриархалдық сана жағынан елеулі әсерге түседі. Әйелдің шынайы арнауы туралы ескірген стереотип салдарынан ол өзі қызметтің дәстүрлі түрлерін таңдай отырып, саяси қызметкер ретінде өзінің мәнін төмен бағалайды. Қазақстанда әйелдердің саяси белсенділігінің және саяси рөлінің деңгейінің төмендеуі саяси, психологиялық материалдық сипаттағы бірнеше себептердің нәтижесінде болды:

- әйелдерге белгілі орынға кепілдік беретін құқықтарды жүзеге асырудың мемлекеттік-құқықтық механизмнің жоқтығы;
- әйелдерді дискриминациялау, оның құқықтарын шектеу;
- өмір сүру деңгейінің төмендеуі;
- әлеуметтік және тұрмыстық қиындықтар;
- өзінің анық және жасырын түрдегі жұмыссыздығы [7].

Қазіргі уақытта әйел қоғамдық-саяси өмірдің белсенді субъектісі болып табылмайды, оның онда қатысуы қоғам алдында тұрған демократиялық процестердің дамуы бойынша міндеттерге адекватты емес.

Қазақстандық әйелдердің жүріс-тұрысын белсендірудің маңызды әлеуметтік-экономикалық ресурстары бар. Оларға белгілі бір әлеуметтік топтардың, соның ішінде қоғамдық өндіріс аясындағы әйелдердің жұмысбастылығы және осы аясында олардың жұмысбастылығын кеңейту мүмкіндіктері; білім алу деңгейі және оны жоғарлату ресурстары; әйелдердің әлеуметтік қажеттіліктерінің қанағаттану деңгейі және олардың қорғаушылық деңгейі, оны жоғарлату мүмкіндіктері жатады.

Осыған қоса, уәждеменің мәдени ресурстарын, оның ішінде әйелдердің қажеттіліктерінің жаңа мәдениетін қалыптастыруды бөлу қажет, себебі қазақстандық қоғамның модернизациясы индивид пен мемлекет арасындағы антагонизмге емес, олардың бірлестігіне негізделген жаңа мәдениетті құрусыз болмайды.

Әйелдердің мотивациясының психологиялық ресурстарына өз-өзіне сенімділік сезімі, қызығушылықтардың дамуы, субъекттердің өзі туралы түсініктері жатады. Әйелдердің жүріс-

тұрысының импульсивтілігі бар екені мәлім, бірақ әйелдің саяси жүріс-тұрысының негізі әлеуметтік рөлдердің өзгерісі болып табылады [8].

Қоғамдық-саяси өмірде әйелдің қатысуы — қазіргі жағдайларындағы объективті қажеттілік. Теңдік — адамзат тұлғасының және адамдар ресурсының дамуын қамтамасыз ету үшін толық және үздіксіз әдетке айналдыруды қажет ететін өркениеттік және өркениеттендіруші ықпал. Бұл — тұрақты назарды талап ететін тірі динамикалық процесс.

Тәжірибе көрсеткендей, әйелдер «критикалық массаға» ие болу үшін, өзінің арнайы басымдықтары мен мүдделерін көрсету және қорғау үшін және сол арқылы мәнді жаңартуларға тиімді жету үшін шешім қабылдайтын кез келген мүшенің мәнді бөлігін құру керек.

Дәстүрлі қазақ отбасындағы күнделікті тұрмыспен байланысты салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, әдеттер әйелдің белгілі бір өзін-өзі бағалауын қалыптастырады. Дәстүрлі түрдегі тәрбие, отбасындағы әйел рөлінің ерекшелігі және адамгершілігі әрқашан да оған автономды, жеке басты, өз принциптеріне ие болуға мүмкіндік бермейді.

Көп жағдайда әйел қолдануға тиіс әлеуметтік нормалар бойынша басқалардың қажеттіліктерін қанағаттандырудан кейін ғана ол өз қалауларын қанағаттандырады. Бұл «жақсы ананың» рөлі, яғни әйел басқа адамдардың үміт-күтулеріне байланысты өзін ұстауы керек. Дәстүрлі қазақ отбасында, әсіресе әйел жынысына байланысты жоғары өзін-өзі басқаруының қалыптасуына әкелетін әлеуметтік басқару механизмі — ұят сезімі жұмыс істейді.

Қазақ әйелдері әрекетшіл, дарынды, шеберлі және іс-әрекеттің барлық аяларында қатыса алады. Сонымен бірге олар ана болу инстинктісіне бағына отырып, махаббат пен отбасына бағытталады. Қазақ әйелінің ерекше өзгешелігі — оның шыдамдылық қасиетінде. Сондықтан да қазақ әйелі біркелкі жақсы әйел де, жақсы ана да және әлеуметтік тұлға да бола алады.

Салт-дәстүрлерді сақтай отырып, қазақ әйелдері жұбайларын құрметтейді және жұбайы жағынан құрметке ие болып келеді. Табиғат оларға агрессивтіліксіз адамдарға құрметпен қарау, достық пен тәуелсіздікті біріктіру қасиеттерін дарытты. Дәстүрлі түрде, қазақ әйелі өз жұбайын бірінші орынға қояды, оны отбасының басшысы ретінде санайды, бірақ та бұл оның құқығының жоқтығын, кеңес бере алмаушылығын көрсетпейді. Қазақ әйелінің жұбайына деген құрмет білдіру қазақ әйелі үшін міндет және қажеттілік болып саналады [9].

Сонымен, әйелге оның орны қайда екенін көрсететін қатаң субординация өмірлік қатарда дистанцияны үнемі сақтауын талап етеді. Отбасы мүшесінің болуын және рөлін санадан өткізуі, өз қызығушылықтарынан отбасын жоғары қоюға дайын болуы, қарым-қатынасты буып тастайтын кішіпейілділік, тіл алғыштық, ойлар мен сезімдерімен шынайы алмасу — бұның бәрі әйелдің тәуелді және өз-өзіне сенімсіз болуына әкеледі. Өз кезегінде, төменгі өзін-өзі бағалауының белгісі болып табылатын сенімсіздік, батылсыздық әйелге мүмкіндіктерін толықтай жүзеге асыруына, бақытты болу үшін өзінің тандауы бойынша жауапкершілікті өзіне алуға және өзін-өзі көрсету үшін жаңа және тиімді жолдарды табуына мүмкіндік бермейді. Өмір сүрудің осындай формасы әйелді әлеуметтік алаңдаушылықтан және өз рөліне сәйкес болу мен қоғамға пайдалы болу бағдарлардың арасындағы ішкі шиеленісінен қорғай алмайды.

Қоғам мен отбасы бірін-бірі толықтырып тұратын ұғымдар болғандықтан, осы екі жағдайдағы қазақ қызының жай-күйіне мән берсек, екі түрлі деңгейді байқауға болады. Алдымен, қоғам жағдайында талдасақ, қазақ қызының әлеуметтік-философиялық мәдени тұрпатын өте жоғары бағалауға тиіспіз. Егеменді елдің тәуелсіз қыздары әлемдік деңгейде дамып, өркениеттік мәдениеттен тиесілі өз орындарын тауып, саясатты да, бизнесті де, ғылымды да жан-жақты меңгеріп, қоғамның барлық саласына ер азаматтардан қалыспай, белгілі дәрежеде ірі қайраткерлер есебінде қызметтер атқаруда.

Қоғамдағы әйелдің орны ғасырлар бойы қарама-қарсы бағыттарда өзгеріп отырды. Мысалы, матриархат кезеңінде оның мәні басымдылық күйде болса, батырлар кезеңінде әйел бағыну заты ретінде көрінді, бірақ қоғамның саяси өмірінде маңызды мәнге ие болған жоқ. Біртіндеп ер адамдар әйелдің мүдделер аясын шектеп және одан балаларды тәрбиелеу мен үй шаруашылығын жүргізуін талап етіп әйелдерді екінші орынға қойды.

Қазіргі кезде біздің қоғамдағы әйелдердің рөлі жыл сайын өсуде және біздің әйелдер — еркін, дарынды, сұлу, көкіректі өздерінің тікелей міндеттерін жемісті орындап қана қоймай, сонымен бірге дәстүрлі еркектік іс-әрекет аясында ер адамдармен бәсекеге түсуге талпыныс жасайды.

Біздің ойымызша, біздің елімізде әйелдер-аналар мен әйелдер-еңбекқорларға үлкен құрметпен қарауымыз қажет, сондықтан мемлекет оларға жан-жақты және мәнді қолдау жасау мәселесін

толықтай шешу қажет. Уақыт келе біздің ел барлық әлем үшін ана болу мен балалар мәселелеріне ұқыпты қараудың мысалына, қоғам өмірінің барлық аясында ер адамдар мен әйелдердің теңдігінің үлгісіне айналу керек. Бүгінгі әйелдерге көптеген қоғамдық ұйымдар мен қорлар құрылды, әр түрлі қайырымдылық акциялары, марафондар мен фестивальдар жиі өткізіледі, соған қарамастан, осы маңызды аймағында көп нәрсе істелуі керек. Көбінесе әйел проблематикасы, жанұяның әлеуметтік-құқықтық қорғауын және адамгершілік потенциалын нығайту, әлеуметтік инфрақұрылымның, әйел кадрларын кәсіби реабилитациялау мен қайта дайындау жүйесін дамыту бойынша кешенді ғылыми зерттеулер жүзеге асырылуы қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. *Оллпорт Г.* Личность в психологии. — СПб.: Ювента, 1998. — С. 98.
2. *Вардиман Е.* Женщина в Древнем мире. — М.: Наука, 1990. — С. 112.
3. *Гейманс Г.* Психология женщины. — СПб.: Ювента, 1911. — С. 86.
4. *Климович Л.И.* Книга о Коране, его происхождении и мифологии. — М.: Политиздат, 1988. — С. 147.
5. *Митина О.В., Петренко В.Ф.* Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) // Вопросы психологии. — 2000. — № 1. — С. 158.
6. *Алешина Ю.Е., Волович А.С.* Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии. — 1989. — № 5. — С. 74–82.
7. *Оразбекова К.* Иман және инабат. — Алматы: Ана тілі, 1993. — 108-б.
8. *Берн Ш.* Гендерная психология. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. — 320 с.
9. *Хорни К.* Женская психология. — СПб.: Вост.-европ. ин-т психоанализа, 1993. — С. 142.

УДК 37.015.3

Исследование креативности в раннем юношеском возрасте

Синельникова Е.П.¹, Лазарева Е.А.², Барикова А.Р.²

¹ Филиал Корпоративного Фонда «SOS Детские деревни Казахстана» «SOS Детская деревня Темиртау», Темиртау;
² Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова

Мақалада ерте жасөспірімдік жастағы креативтіліктің көріну мәселесі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі және тәжірибелік мәні дәлелденеді. 10-сыныптан 11-сыныпқа өту кезіндегі оқушылардың бейнелік және вербальді креативтіліктің жалпы динамикасы көрсетіледі. 10- және 11-сынып оқушыларының креативтіліктің (жылдамдықтың, икемділіктің, шынайылықтың) жеке көрсеткіштерінің көрінісі талданады. Таңдама нәтижелері арасындағы айқын айырмашылықтарды анықтау мақсатында математикалық талдау әдістері қолданылады. Жоғары сыныптағы оқушылардың креативтіліктің көрінуінің нәтижелері көрсетіледі. 10- және 11-сынып оқушыларының бейнелік және вербальді креативтіліктің негізгі тенденцияларының, сонымен қатар әр түрлі оқушылардың үлгерімінің жалпы қорытындылары жасалынады.

In this article discusses the question of display of creativity in early adolescence. The urgency and the practical importance of research is proved. A general dynamic imagery and verbal creativity from 10 to 11 class is presented. Analyzed expression of selected indicators of creativity (fluency, flexibility, originality, elaboration) of pupils 10 and 11 classes. Methods of the mathematical analysis are applied to search of significant distinctions between results of the groups. The data on the expression of creativity among pupils 10 and 11 classes with different levels of academic achievement. The general conclusions about the basic tendencies of an imagery and verbal creativity at pupils of 10 and 11 classes, including with various progress become.

Высокие темпы развития общества в современном мире ведут к необходимости подготовки людей к жизни в быстро меняющихся условиях. Современное общество характеризуется все возрастающей информационной насыщенностью. С увеличением потоков информации фундаментальные предметные знания, умения и навыки по-прежнему остаются важной и обязательной, но уже недостаточной целью